

**Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. V. – X.:
ФріМайд, 2002. – 272 с.**

«Головний урок історії в тому, що уроки історії забуваються» – писав англійський письменник О.Хакслі. Чи пам'ятаємо ми свої уроки історії – саме тієї історії, яку «не можна читати без броду» (В.Винниченко)? Можливо, найголовніші уроки нашої історії тісно пов'язані з російсько-українськими стосунками, з політикою Росії щодо України. Тому гостроактуальним виглядає тема чергового збірника наукових праць «Схід – Захід», до якого увійшли матеріали, надіслані на симпозиум під назвою «Україна в російській історіографії», що відбувся в Харкові 13 березня 2002 р. з ініціативи Східного інституту українознавства імені Ковальських. Оскільки тему висвітлювали «з українського боку», тобто українські історики та історики діаспори, то предмет обговорення можна було б назвати «Російська історіографія України очима українських істориків», оскільки коментарі, акцентування проблем робилися саме нашими істориками і звертали вони увагу саме на ті проблеми, які вони суб'єктивно вважали найголовнішими. Це попереднє зауваження необхідне для об'єктивного сприйняття дуже цікавого матеріалу, викладеного у збірнику.

Збірник відкривається коротким вступним словом його редактора – професора Володимира Кравченка, який стисло, але рельєфно відзначив головні риси російської історіографії України, що тісно пов'язані з російським же менталітетом. Україна у цьому менталітеті сприймається як Хохляндія з хитруватим до анекдотичності у вчинках народом або ж Малоросія з меншовартістним і нижчим за своїм розвитком населенням, а існування сучасної незалежної України – це «деяке історичне непорозуміння». Саме така «методологія» і покладена в основу російської (не хочеться писати «історичної науки») стосовно України. Тому цілком можна погодитись з думкою Зенона Когути (Едмонтон, Канада), чия стаття вміщена першою у збірнику («Витоки парадигми єдності: Україна та створення російської національної історії (1620-ті – 1860-ті роки), який пише, що в рамках імперської концепції російської історії «українці та росіяни розглядаються як відгалуження одного народу, що поділяють спільну історичну спадщину, спільну православну віру і, як наслідок, мають спільну національну долю» (с.7).

У своїй статті Зенон Когут аналізує процес створення, як він висловлюється, «імперського гранд-нарративу», або «традиційної схеми» російської історії, яка сформувалася остаточно до другої половини XIX ст. Своє формування він розпочав із встановлення родоводу московської династії («Степенная книга»), далі перейшов в історію православного слов'яно-російського царства, («Синопис»), перетворився на оповідання про російську державу, яка розвивалася і територіально змінювалася (Карамзін) і, нарешті, трансформувалася в національну історію Росії та російського народу. Цілком можна погодитись з Зеноном Когутом і у тому, що «у своїй повністю розвиненій формі російський гранд-нарратив став утвердженням історичного пріоритету, претензією на привілейоване володіння територією та державністю і виправданням великоросійського етнолінгвістичного

визначення «руськості» та російської національної ідентичності» (с.15). Коли читаєш виступи багатьох сучасних російських політиків, особливо напередодні парламентських виборів у Росії 2003 року, то відчуваєш, наскільки добре вони знають роботи своїх істориків XIX, де висуваються подібні погляди, або, скоріше за все, вони настільки прониклися цими поглядами, що, воістину, вони увійшли у їх плоть і кров, і таке враження, ніби вони вже народилися з подібними поглядами, ще, сидячи на дитячому горщику, відчули себе «великоросами».

У переддень 350-річчя Переяславської ради дуже актуально виглядає і публікація у збірнику статті Віктора Брехуненка (Київ) «На роздоріжжі: Українська національно-визвольна війна середини XVII ст. в сучасній російській історіографії».

Автор справедливо зауважує, що Національна революція, що спалахнула в 1648 р. в Україні, завжди була дражливою темою для російської історіографії, втім, як і для інших основних потуг-конкуренсток на цьому полі – історіографій української та польської. Надто вже масштабною, неоднозначною, відчутною до сьогодні виглядає роль цієї події в історичній долі України, Росії, Польщі, Східної Європи загалом (с.78).

У вказаній статті автор, влучно підкресливши загальне (імперський та великодержавний підхід), детально зупинився на сучасних модифікаціях російської історіографії стосовно цієї проблеми. Амплітуда коливань тут виявилася відносно широкою, однак – від ортодоксального великодержавництва до поміркованого таки ж великодержавництва. І все ж, щоб бути до кінця об'єктивним, слід відзначити, що це не створювало незборимих перешкод для результативного дослідження російськими істориками конкретних аспектів проблеми. На наш погляд, Віктор Брехуненко вірно пояснює це необхідністю витримувати інтелектуальну конкуренцію з українськими та польськими істориками (с.79). Разом з тим, автор справедливо підкреслює «генетичну спорідненість російських дорадянських та радянських концептів» (с.79).

Особливий інтерес для автора цієї рецензії мали розмірковування Віктора Брехуненка та його аналіз дефініцій щодо національно-визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. під проводом Б.Хмельницького. Як відомо, щодо цієї події вживаються різні визначення «Визвольна війна», «Українська національна революція», «повстання Хмельницького». Найпоширенішим є поняття «Національно-визвольна війна», а в російській історіографії – «Народно-визвольна війна», яке, як вважає Віктор Брехуненко, задумувалося як антитеза до поняття «Національно-визвольна війна». На наш погляд, основні дефініції української історіографії щодо цих подій доцільно було б об'єднати і визначити їх, як «Національну революцію та Визвольну війну українського народу середини XVII ст.» Для нас не підлягає сумніву, що ці події мали революційний характер. Це виявлялося у таких докорінних змінах у житті українського суспільства в середині XVII ст., як: ліквідація влади польського короля, магнатів і шляхти на значній території України; заміна польської влади українською; ліквідація польського магнатсько-шляхетського землеволодіння та заміна його козацьким; фактичне скасування кріпосного права та особисте звільнення

сотень тисяч селян; становлення та формування Української національної держави; суттєві зрушення у релігійній сфері і фактична ліквідація на звільненій території панування католицької церкви та перехід до домінування православ'я; істотні зміни в ідеології та менталітеті українців: провідною стає ідея української державності, докорінно змінюється у бік зростання національна самосвідомість більшості українського народу; масштаби участі у цих подіях українського населення: не кількатисячні повстання, як у 20 – 30-х рр. XVII ст., а абсолютна більшість українського народу.

Ці революційні зміни відбулися і здійснювалися в головних своїх аспектах на початку вказаних подій. А потім – в основному йшли бойові дії (особливо з 1651 р.), тому ми і вважаємо, що надалі цей процес слід називати Визвольною війною.

Тепер щодо верхньої межі Національної революції та Визвольної війни. Значна кількість російських істориків продовжує підтримувати канонізовану в радянські часи із суто політичних міркувань верхню межу, яка закінчується Переяславською Радою 1654 р. Не зупиняюсь детально на цьому питанні, оскільки вже виклав свою точку зору з цієї проблеми у 1996 р. (Вісник Ун-ту внутрішніх справ, 1996, № 1).

У рецензованому збірнику опубліковано ще декілька цікавих статей: Степана Величенка «Суперечливі схеми національної історії: російські та українські інтерпретації власної минувшини», Володимира Потульницького «Вічні проблеми російської історіографії», Віталія Тельвака «Наукова спадщина Михайла Грушевського в російській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст.», Дмитра Чорного «Чорносотенство: імперське – українське – загальнонародне – міське – маргінальне (сучасна російська історіографія в пошуках нової концепції)» та інші, але, на жаль, обсяг рецензії не дає змоги зупинитися на кожній з них. Проте резюме буде категоричним: збірник дуже цікавий, гостроактуальний і науково знаменний.

Володимир Греченко – доктор історичних наук, професор

СПРОБА ПОЛІТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

**«Політична історія України» /за редакцією доктора історичних наук, професора Танцюри В.І./ Навчальний посібник –
Київ: «Академія», 2001. – 488 с.**

Великі зміни, що відбулись і продовжують відбуватись в Україні протягом останніх десяти років, значно посилити науковий інтерес до проблем політичної історії. Демократизація суспільства перетворила всіх громадян України на активних учасників політичного життя. Звідси – прагнення зрозуміти історію української політичної традиції, співвідношення вітчизняного і зарубіжного досвіду, творення державних інституцій, політичних партій і громадських організацій, використання різних прийомів і способів політичної боротьби для досягнення тактичних і стратегічних завдань. Зрозуміло, що оволодіння історичним досвідом неможливе без ґрунтових підручників, посібників, хрестоматій, енциклопедій, які для широкого кола чита-

чів і студентів, політиків і науковців спроможні доступно і фахово висвітлити складний, тернистий шлях українського державотворення, історичні закономірності політичного життя в Україні. Політична історія протягом останніх років стає дедалі актуальною на теренах Східної Європи. Наукові дослідження, широкий громадський інтерес викликали появу навчальної літератури з відповідної проблематики в Росії, Фінляндії та ін. країнах. Ось чому ми вважаємо конче потрібною і своєчасною появу книги, створеної авторським колективом істориків Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна під керівництвом доктора історичних наук, професора В.І.Танцюри.

Посібник є результатом багаторічної наукової і викладацької роботи колективу загальноуніверситетської кафедри історії України, а згодом українознавства Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Чітко продумана концепція і структура посібника, значна увага до методологічних і концептуальних проблем політичної історії вирізняють роботу, проведеною авторським колективом. Автори зуміли не тільки вдало показати сутність українського політичного досвіду на різних етапах історії (В.І.Танцюра, Д.М.Чорний), але і його продовжуваність, послідовність у ХУІІ – ХУІІІ ст. (Л.О.Радченко, В.І.Семененко), закономірності політичного руху українців в ХІХ – на початку ХХ ст. (В.І.Танцюра, Д.М.Чорний), досягнення і прорахунки, злети і падіння політичної боротьби періоду національно-демократичної революції (В.І.Семененко, Л.О.Радченко, С.М.Куліш), особливості політичного життя в Україні доби тоталітаризму (В.А.Греченко), проблеми незалежної української держави (В.В.Калініченко, Н.С.Серьогіна).

Посібник створений з урахуванням новітніх вимог, спирається на широке коло джерел й публікацій, що з'явилися протягом останніх років не тільки в Україні, але і поза її межами. Автори цілком свідомо обмежили використання фактографічного матеріалу, надаючи перевагу аналізу обраних проблем. Доцільним і логічним є наявність історіографічних сюжетів в усіх розділах підручника, висвітлення дискусійних, спірних питань.

Без сумніву, позитивним є намагання висвітлити в тісному єднанні політичний досвід еліти і окремих особистостей (князів Київської Русі, гетьманів і отаманів ХУІ – ХУІІІ ст.), політичних теоретиків (Й.Верешинський, М.Грушевський, С.Єфремов, М.Міхновський, В.Липинський, Д.Донцов) і народу (козацтва, селянства). У посібнику добре показано єдність, спільність українського процесу в усіх етнічних землях і визначено фактори, що впливали на місцеву політичну традицію протягом віків.

Написаний живою мовою, посібник легко читається, викликає схвальні відгуки студентів.

Вважаємо, що слід визнати роботу авторів цілком досконалою, завершеною, виконаною на високому науковому і методичному рівні.

Канд. іст. наук, доцент кафедри

історії державності України НУВС Т.В.Коломієць